

ENTRE L'EXCEPCIONALITAT I LA INFORMALITAT: APUNTS PER A UN URBANISME POSTBOMBOLLA

Introducció

El col·lapse de la bombolla immobiliària i la posterior crisi econòmica va semblar que posaven fi al model urbà expansiu experimentat a Espanya. Aleshores semblaven evidents els seus efectes territorials, econòmics i socials. En aquell moment, va sorgir el debat sobre la necessitat de definir un nou model d'urbanisme, menys dependent dels rendiments del sòl i la seva plusvàlua, i capaç de transformar els mecanismes orientats a l'extensió de la urbanització en nous instruments que permetessin desenvolupar la regeneració i rehabilitació en sòl construït. Fins al moment, les respostes a aquest nou escenari han seguit, al nostre entendre, camins estèrils per a un canvi integral, si bé amb conseqüències molt diferents. A nivell institucional, les normatives urbanístiques postbombolla agreugen un model de transformació sustentat sobre l'obtenció de plusvàlues del sòl merament especulatives amb projectes que no tenen res a veure amb una hipotètica estratègia territorial o urbana; projectes que majoritàriament són controlats pels agents del mercat financer, sense relació amb una economia productiva. A nivell no institucional, d'altra banda, han sorgit noves pràctiques com a resposta a la crisi. Aquestes es caracteritzen per intervenir en la ciutat consolidada, moltes vegades de manera precària, de vegades temporal, i amb conceptes com ara "col·laboració", "autogestió" o "cocreació" en l'eix central dels projectes. Amb tot, i malgrat el potencial de moltes d'aquestes propostes, aquest "urbanisme informal" no aconsegueix confrontar-se als instruments formals de producció de la ciutat que continuen girant entorn de l'apropiació de les plusvàlues del sòl. Amb aquest article pretenem tornar a posar en el centre del debat de l'urbanisme alguns conceptes que s'han difuminat al llarg d'aquestes últimes dècades de bonança i

que, al nostre entendre, serveixen no solament per comprendre què ha succeït sinó també per recuperar no-tan-noves propostes.

2. L'urbanisme postbombolla: la crisi de la plusvàlua

Entre els anys 1997 i 2007 la confluència d'un conjunt de factors econòmics, socials i polítics, va afavorir un període caracteritzat per uns elevats ritmes d'ocupació del sòl i un creixement extraordinari del sector de la construcció residencial. En pocs anys, Espanya es va transformar en un gran mercat per al negoci immobiliari i la construcció de grans infraestructures i obres públiques. L'economia, impulsada per un intens desenvolupament de la urbanització i la gran facilitat per obtenir crèdit a baix interès, va arribar a nivells de creixement desconeguts fins aleshores. En allò que Isidro López i Emmanuel Rodríguez (López i Rodríguez, 2012) han definit com "el consens de la bombolla", les Administracions i els seus òrgans reguladors, el sistema financer, les empreses constructores i promotores, els grans monopolis privatitzats i els grans grups de comunicació van consensuar un determinat model de creixement silenciament qualsevol debat de caire economicopolític que pogués qüestionar-lo. Qui podria estar en contra d'un model que va incrementar la riquesa espanyola dels 2 als 9,5 bilions d'euros en tan sols 10 anys o que va generar més de 8,5 milions de llocs de treball i va situar la taxa de desocupació per sota del 9% al llarg de tres anys consecutius?

Amb tot, i ja en ple apogeu, el model presentava clars símptomes de desequilibri i d'insostenibilitat econòmica i ambiental. El mercat laboral, per exemple, va experimentar una major precarització i polarització¹. Els nivells d'endeutament en l'àmbit privat es van disparar². L'increment del nivell de la riquesa era, en realitat, resultat de l'especulació amb els actius patrimonials i immobiliaris³, que van acabar encarint fins a

¹ Entre 1995 i 2007, per exemple, els salaris mitjans reals dels treballadors residents van disminuir en termes reals un 10% (Rodríguez López i López Hernández, 2011). I encara que és cert que durant la bombolla es van crear un total de 8,1 milions de noves ocupacions, cosa que va suposar assolir les taxes de desocupació més baixes de la història d'Espanya, un 20% d'aquest increment es va originar al sector de la construcció i més del 50% en activitats de baixa productivitat i baixa qualificació (Romero, 2011).

² L'any 2000 el deute privat a Espanya (famílies i empreses) equivalia al 88% del seu PIB nominal; el 2011 superava el 167%. No va ser el cas de l'Administració pública que, contràriament al que es creu, va reduir els seus nivells d'endeutament fins al 36,3% del PIB el 2007, per sota de la mitjana europea. No va ser fins a l'esclat de la crisi, amb la pressió financera sobre la compra de deute públic, la socialització de les pèrdues del sector financer i immobiliari via rescats i la hipoteca que va suposar apostar per projectes arquitectònics-urbanístics-infraestructurals que van respondre a la lògica del maó i no a una anàlisi de cost-benefici en funció del seu retorn social, que l'endeutament de les Administracions es va incrementar fins a arribar el 2012 al 84,2% del PIB.

³ Segons un estudi publicat l'any 2008 per Funcas (Fundación de Cajas de Ahorros), entre 1997 i 2007 el valor dels habitatges construïts a Espanya es va multiplicar per quatre, en passar dels 1,3 als 5,1 bilions d'euros. Evidentment, aquest increment va suposar un augment de la riquesa espanyola que en tan sol 10 anys va passar de 2 a 9,5 bilions d'euros. Segons el mateix estudi, el 66% d'aquest increment va tenir el seu origen en la revalorització dels actius immobiliaris. El patrimoni de les llars espanyoles també va incrementar la seva riquesa en pràcticament 6 bilions en 12 anys. Un 76% d'aquest increment estaria directament relacionat amb el patrimoni immobiliari urbà. Quan va finalitzar el període, el 80% del valor patrimonial de les famílies estava format per habitatges, immobles i solars, al mateix temps que més del 80% de les famílies tenia un habitatge en propietat.

límits insòlits el preu de l'habitatge, deixant fora del mercat àmplies franges de la població. Tot i que es van visar més de sis milions i mig d'habitatges, amb ritmes anuals superiors a les 600.000 unitats en els anys centrals del *boom*, el preu de l'habitatge es va disparar, augmentant el doble des del 1998 segons dades del Banc d'Espanya i registrant creixements anuals superiors al 30% en els anys més productius de la bombolla (2002-2006)⁴. Aquesta dinàmica va suposar, a més, una altra de les paradoxes característiques d'aquest període: una gran quantitat d'habitatges buits que en molts casos acomplien una funció purament inversora⁵. A escala territorial els efectes van ser incomparables, per intensitat i extensió, a cap altre fenomen d'artificialització experimentat a Europa (Romero, 2011). Durant el període 1997-2006 es van urbanitzar un total de 140.902 hectàrees, la qual cosa va suposar una ocupació un 75% superior a la del període 1987-2000. En tan sol sis anys (2001-2006), l'etapa més intensa del *boom*, la superfície artificialitzada va augmentar un 14,6%, és a dir, una mitjana anual de 29.500 ha/any o 3,37 ha/hora⁶. Els territoris que van experimentar un major grau d'artificialització van ser la costa i els entorns de les grans ciutats a través d'una urbanització difusa altament insostenible (Esteban, 2006; Magrinyà i Herce, 2007; Muñoz, 2011).

Diversos autors han identificat els principals factors que van afavorir la configuració d'aquest model de creixement (Borja i Muxí, 2004; Fariña i Naredo, 2010; Pérez, 2011; Romero, 2011; entre d'altres). Una mateixa idea és comuna en tots ells: el binomi entre creixement econòmic i el desenvolupament urbà, i el paper fonamental que té en aquesta relació la plusvàlua del sòl. Una relació que té el seu origen en la ràpida urbanització dels anys seixanta i els plans franquistes de convertir en propietaris la majoria de la població; i que aconsegueix una creixent transcendència en el model de creixement econòmic a mesura que l'estructura industrial s'esfondra i els sectors turístics i immobiliaris adquireixen un major protagonisme. Per a López i Rodríguez (2010) la vivència de la bombolla va ser l'última metamorfosi d'aquest model, que ells defineixen com a "capitalisme hispà": el resultat de l'encontre entre el patrimonialisme espanyol franquista i la finançarització internacional dins del marc de la Unió Europea. Un model que ens remet, si bé amb lleugeres diferències, a la *Growth Machine* de Harvey Molotch (1976) amb un ampli consens entre polítics de les diferents Administracions, propietaris del sòl, immobiliàries, caixes d'es-

talvi, bancs, constructores, experts i mitjans de comunicació. Una ciutat l'economia de la qual depèn principalment de la seva capacitat d'increment del flux de rendes i plusvàlues immobiliàries, sobre el pressupòsit d'una permanent preponderància del valor del canvi dels actius immobiliaris sobre qualsevol altre element relatiu als seus valors d'ús.

La plusvàlua⁷ com a mecanisme per executar la urbanització del sòl va ser introduït en la Llei del sòl de 1956 a causa de la incapacitat dels poders públics per dur-la a terme (Matesanz, 2009). Aquest mecanisme ha funcionat especialment bé en contextos d'extensió urbana i creixement econòmic. L'augment del valor del sòl a través de la reclassificació, de rústic a urbanitzable, permet extreure una plusvàlua amb la seva transformació, mitjançant la urbanització i l'edificació d'aquest. És precisament aquesta plusvàlua la que actua com a estímul al promotor per urbanitzar ja que li proporciona un interessant lucre econòmic a partir d'una decisió política. Mentrestant, l'Administració participa d'una part d'aquesta plusvàlua en forma d'aprofitament urbanístic, és a dir, en forma de carrers urbanitzats, cessions de sòl, etc. Aquesta participació constitueix una base –en teoria– per a la redistribució de la riquesa i suposa la garantia que aquesta plusvàlua generada a partir de l'acció pública –mitjançant l'urbanisme i la seva capacitat de classificar sòl– no quedarà exclusivament en mans privades. Així, l'article 47 de la Constitució espanyola diu clarament que "la comunitat participarà en les plusvàlues que generi l'acció urbanística dels ens públics". Amb tot, el mecanisme de la plusvàlua també ha estat relacionat amb processos d'especulació, atesa la seva capacitat de generar una renda al propietari dels terrenys reclassificats (Jiménez i Villoria, 2008; Matesanz, 2009; Naredo, i Montiel, 2011; Herce, 2013) i fins i tot el Parlament Europeu ha avisat repetidament de les irregularitats que genera aquest mecanisme (Parlament Europeu; 2007, 2008).

La història de l'urbanisme espanyol, doncs, ha estat una història desenvolupista, bolcada sobretot en la creació de nova ciutat a través de la reproducció de la plusvàlua del sòl i les expectatives que aquesta genera. Fixant els seus objectius en funció dels rendiments del sòl i els guanys que es produeixen, percebut més com un sector econòmic que com un instrument per desenvolupar polítiques o millorar la vida dels ciutadans. L'escenari postbombolla posa en qüestió aquest model de desenvolupament i obre un debat sobre com ha de ser un urbanisme en el qual la reproducció de la plusvàlua com a element clau perquè aquest sigui viable econòmicament queda en suspens.

⁴ Dades extretes de López Hernández, I. i Rodríguez López (2010) *Fin de Ciclo. Financiarización, territorio y sociedad de propietarios en la onda larga del capitalismo hispano (1959-2010)*, Madrid: Traficantes de Sueños.

⁵ Segons els primers resultats del Cens de població i habitatges, el nombre d'habitatges buits a Espanya a augmentat en 336.943 (un increment del 10,8%) entre 2001 i 2011, que s'ha situat en 3.443.365 sobre un parc total de 25.208.623 unitats.

⁶ Dades publicades per El Observatorio de la Sostenibilidad, clausurat recentment per falta de fons, a partir de les dades extretes del projecte europeu Corine Land Cover.

⁷ Per tenir una visió urbanística i geogràfica del concepte de plusvàlua prenem la definició de Zoido *et al.* (2013: 306): "Acrecentamiento del valor de una cosa por causas extrínsecas a ella. La generación de plusvalías en la ciudad es corriente, dada la tendencia al crecimiento de los núcleos, con lo que las áreas inicialmente periféricas ganan centralidad con el paso del tiempo. También con el trazado de las infraestructuras (carreteras, ferrocarriles) es común que se generen plusvalías en lugares que pasan a tener mayor accesibilidad [...]". Ens agradaria afegir que *centralidad* i *accesibilidad* són també conceptes extrapolables a àrees centrals consolidades. N'hi ha prou de pensar en una nova estació de metro en la millora de l'espai urbà per evidenciar l'augment del valor del sòl edificat.

3. Un urbanisme sense plusvàlues, sense respostes

Fins al moment, les respostes donades davant d'aquest nou escenari han estat polaritzades, al nostre entendre. D'una banda, l'Administració que desenvolupa nous marcs legals per reanimar i ressituar el sector immobiliari en el context actual. Per una altra, les accions de diferents col·lectius que duen a terme diferents pràctiques d'intervenció urbana molt situades en espais en desús o sense edificar de la ciutat.

3.1 Respostes institucionals

Com apuntàvem, diverses Administracions públiques amb competències en urbanisme i ordenació del territori han intentat adaptar-se al nou escenari impulsant reformes legals. Però les reformes esmentades, lluny d'impulsar un canvi de paradigma en la pràctica de l'urbanisme⁸, sembla que aprofundeixen més en el model que ha estat vigent fins a aquest moment. Ho il·lustrem amb dos exemples: el primer, la Llei de rehabilitació, regeneració i renovació urbanes (LRRRU), que suposa un primer intent per definir un marc normatiu integral i específic per a la transformació urbana a la ciutat consolidada. I el segon, la modificació de la Llei d'urbanisme de Catalunya que insisteix en el creixement urbà a partir de projectes singulars d'interès econòmic.

La LRRRU: la tornada a la ciutat

Així doncs, el juny de 2013, l'Estat aprova la Llei 8/2013, de rehabilitació, regeneració i renovació urbanes (LRRRU), i les modificacions que aquesta comporta en la Llei 2/2008, del sòl. En el preàmbul, es reconeix que en els últims anys l'urbanisme s'ha centrat en l'expansió i producció de nova "ciutat", la qual cosa ha produït un desequilibri respecte a les actuacions en els teixits interiors de les ciutats, necessàries per generar benestar econòmic i social. En aquest sentit, la Llei pretén crear un marc legal sota el qual es garanteixi la viabilitat econòmica i tècnica de les operacions de rehabilitació, regeneració i renovació urbanes, anteriorment inexistent segons la mateixa LRRRU. És important subratllar que la voluntat de corregir l'"equilibri perdut" es dona precisament en un moment en què ja no és possible continuar estenent la ciutat, atesa la crisi de la plusvàlua. En conseqüència, la mirada torna cap a la transformació de la ciutat consolidada, la qual cosa podria interpretar-se com un intent de reubicació de l'activitat immobiliària, passant de la creació de nova urbanització a la renovació de l'existent.

D'aquesta manera, més enllà de les bones voluntats expressades en el preàmbul, la LRRRU habilita mecanismes focalitzats en augmentar la plusvàlua en els projectes de transformació urbana a la ciutat consolidada, l'apropiació per part dels agents privats i la reducció de la participació pública en aquesta, en un context en el qual s'assumeix que els ajuts públics seran escassos. Per exemple, es redueixen les reserves de sòl per a dotació d'habitatges en règim de protecció, que en actuacions a sòl consolidat passen d'un mínim del 30% a un 10% (article 10.1.b de la modificada Llei del sòl). També s'eximeix el deure de nous lliuraments de sòl en les actuacions sobre zones urbanes degradades en els casos en els quals, de fer-ho, aquesta transformació urbana deixés de ser econòmicament viable (article 16.4 de la modificada Llei del sòl). Finalment, possibilita redensificacions de metres quadrats construïts sobre espais públics per a usos privats com els d'ascensor, dispositius bioclimàtics, vestíbuls, replans, etc., (article 10 de la LRRRU). D'aquesta manera, si la plusvàlua és el motor de les transformacions urbanes, es tracta de garantir que aquest continuï revolucionat i ben greixat. En paraules d'Iñigo Maguregui⁹, l'objectiu de la LRRRU pot arribar a ser essencialment la transformació urbana en ella mateixa, més que la resolució de determinades problemàtiques ambientals, socials, o de recuperació de l'equilibri esgrimides en el seu preàmbul. Això es deu al fet que la LRRRU continua incorporant la visió de l'urbanisme com a sector econòmic. Així, en el preàmbul s'insisteix en l'objectiu de crear un marc per a la reconversió del sector de la construcció però també com a estímul del sector turístic, donant a entendre que la renovació de l'interior de les ciutats és un factor necessari per al creixement d'aquest sector¹⁰. Construcció i turisme són ja dos coneguts de fa temps.

Les àrees estratègiques: nous territoris d'excepció

Les mirades cap a l'interior de les ciutats van acompanyades encara d'actuacions d'expansió urbana, sota certes condicions i malgrat els anys d'expansió ja acumulats. Així doncs, la coneguda com a "Llei òmnibus" d'urbanisme de Catalunya (Llei 3/2012) modifica l'anterior Llei d'urbanisme 1/2010 per incorporar-hi les "àrees d'interès supramunicipal". Aquestes noves àrees permeten, via Pla director urbanístic, classificar nou sòl per al desenvolupament de projectes de rellevància econòmica, social o per la seva singularitat. Així, si finalment s'hagués desenvolupat el projecte Eurovegas al delta del Llobregat, aquesta porta és la que hauria permès aprovar l'artificialització d'entre 200 i 800 hectàrees d'un espai d'elevat valor natural i agrícola i que la planificació vigent fins a aquell moment protegia en cas que fos urbanitzat.

⁸ Quan ens referim a canvi de paradigma ens referim a deixar de considerar l'urbanisme com a instrument de creixement *per se*, sinó com a instrument polític per millorar la vida de dels ciutadans. En aquest sentit, en els últims anys s'havien desenvolupat lleis i instruments per afrontar la millora dels teixits urbans preexistents amb més problemàtiques. En el cas de Catalunya podem destacar el cas de la Llei 2/2004, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial, a Catalunya, que actuava de forma integral en els barris sotmesos a processos de degradació, i la Llei 3/2009, de regulació i millora de les urbanitzacions amb déficits urbanístics, que es va proposar de crear un marc d'actuació per resoldre algunes problemàtiques associades amb la urbanització en baixa densitat. Ambdues van quedar interrompudes per falta de finançament a partir de l'any 2012.

⁹ Urbaniker <<http://urbaniker.net>>. La viabilitat econòmica en les actuacions sobre el medi urbà (I) Entrada de 05/06/2013. (Última visita 28/10/2013).

¹⁰ En la primera pàgina del preàmbul de la LRRRU, es diu que "La rehabilitació i la regeneració i renovació urbanes tenen, a més, un altre paper rellevant a fer en la recuperació econòmica, coadjuvant a la reconversió d'altres sectors, entre aquests, fonamentalment el turístic".

També emparant-se en aquesta figura, el Departament de Territori i Sostenibilitat (TES) de la Generalitat de Catalunya ha proposat recentment el desenvolupament de "deu zones estratègiques" sobre les quals impulsar de manera ràpida sengles projectes de transformació urbana. Dins d'aquest paquet de projectes trobem exemples tan variats com BCNWorld, el Centre Direccional de Cerdanyola, el Polígon Industrial del Cuir d'Igualada-Jorba, i zones logístiques o d'activitat lligades a infraestructures com l'aeroport de Girona o el circuit de velocitat de Montmeló. La Generalitat de Catalunya va justificar aquests desenvolupaments emmarcant-los en una reforma prevista pel mateix TES, que inclouria la creació d'una oficina de projectes estratègics per a l'impuls dels deu, a més de l'adaptació de la normativa referent als plans territorials i urbanístics a fi d'adaptar-se als "temps de crisi". Tanmateix, no se'n va justificar la necessitat per a una millor vertebració territorial ni com la millor solució després d'haver analitzat les opcions d'ubicar aquests projectes en zones ja urbanitzades però sense o amb poc ús. Així, en aquest cas l'adaptació passa novament per una modificació legal que faciliti l'extensió urbana a través de la desregulació de les normatives ambientals i urbanístiques. En aquest sentit, amb els deu projectes de creixement singular es reitera la pèrdua de la idea del territori com a recurs complex amb dimensions naturals, socials, etc., i amb potencialitat d'estructuració regional, per ser llegit únicament com a suport d'activitat econòmica. Segons el conseller Vila, en referència a les deu zones estratègiques, "es tracta que l'Administració pública sigui una aliada de l'impuls econòmic" (*La Vanguardia*, 29/05/2013)

D'alguna manera, assistim a una onada d'un urbanisme postbombolla que continua centrat en un desenvolupament econòmic vinculat a la rendibilitat de l'operació urbanística mateixa i no en el foment d'activitats productives que permetin la millora de les condicions de vida de la població. Alhora, el desenvolupament urbà es concep com una suma de fragments en els quals la coherència i l'encaix territorial poden arribar a obviar-se. Així doncs, l'adaptació del model vigent, de moment, està sent un aprofundiment d'aquest, que busca reforçar la garantia de plusvàlua com a via per realitzar les transformacions urbanes.

3.2 L'emergència de l'urbanisme autogestionat

En un món a part de les lleis d'urbanisme i del sòl, assistim a la proliferació d'unes pràctiques urbanes que contrasten amb l'urbanisme basat en la plusvàlua de l'última dècada. Esto no es un solar a Saragossa, el Campo de la Cebada a Madrid, el solar de Germanetes a Barcelona, l'explosió d'horts urbans i fins i tot la cessió de grans espais com a equipaments socials autogestionats (Tabacalera, Can Batlló) podrien ser alguns exemples a Espanya d'això a què ens referim. Encara que aquestes pràctiques tenen arrels profundes, no és casual que hagin emergit a Espanya després de la crisi econòmica del 2007.

Les mobilitzacions impulsades per V de Vivienda van constatar ja el 2004 el fracàs de la política d'habitatge focalitzada en la producció d'oferta (habitatge de propietat) sense tenir en compte les dificultats per accedir-hi i, més endavant, van pronosticar també l'esclat de la bombolla. Posteriorment, la indignació ciutadana que es va canalitzar a les places va ser l'assaig a gran escala d'un ús de l'espai públic com a espai de rei-

vindicació de drets, com a àgora de debat i com a espai de socialització i trobada. També com a espai o contenidor de construccions temporals i les seves infraestructures mòbils. A la majoria de les grans ciutats espanyoles al llarg de maig del 2011 es produeix un reencontre amb l'espai urbà en els termes en què els descriu Lefebvre:

“Podríem, doncs, definir l'espai urbà com a lloc d'expressió dels conflictes, invertint la separació dels llocs on desapareix l'expressió, on regna el silenci, on s'estableixen els signes de l'expressió. Podríem definir-ho també com a lloc del desig, lloc on el desig destaca sobre les necessitats, on s'hi concentra perquè es coneix, on potser (possiblement) es troben *ergos* i *logos*”. (Lefebvre, 1972: 181)

L'ocupació de places es va replicar també en molts barris i l'activitat de les seves assemblees locals va canviar cap a nous horts urbans, mercats d'intercanvi, ocupacions d'habitatges i altres reapropriacions de l'espai públic. L'Obra Social de la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca ha resignificat les ocupacions d'habitatge dels moviments contraculturals cap a la resolució de necessitats habitacionals urgents en un marc ampli de reivindicació del dret a l'habitatge.

Aquestes formes de resignificar l'espai públic i l'habitatge com a espais de socialització i reivindicació de drets unides a l'aturada de la construcció i el qüestionament del còmplice paper de l'arquitecte en la depredació del territori, han induït l'emergència de nova gramàtica urbanística. Dins de la teoria i la pràctica urbana, han rebut noms diferents com ara “urbanisme P2P” (Salinas, 2010), “guerrilla urbanism” (Hou, 2010), “urbanisme tàctic” (Lydon, 2010; 2013), “pop up urbanism”, “Do It Yourself (DIY) Urbanism” (Iveson, 2013), “usos temporals d'espais en desús” (Németh i Langhorst, 2013), “placemaking” (*Project for Public Space*), etc. Encara que cada enfocament té els seus orígens, gurus i particularitats, creiem que tots comparteixen alguns elements comuns que ens donen compte de l'emergència d'un urbanisme autogestionat. D'una banda, en moltes d'aquestes experiències ressonen les pràctiques del moviment situacionista (Ivain, 2006), la informalitat urbana present a les ciutats del sud global (Porter, 2009) o les diferents propostes renovadores crítiques amb l'urbanisme modern i amb una forta aposta per la participació dels ciutadans en la construcció de la ciutat (Martí-Costa, 2009). Per l'altra, moltes d'elles comparteixen en l'actualitat formes que subverteixen els procediments actuals de planificar la ciutat. A continuació en destaquem algunes:

- Més que la construcció d'obra nova, hi ha una clara orientació cap a la rehabilitació, la reapropiació, el reciclatge d'espais urbans i materials en desús o infrutilitzats. Així, la majoria d'aquestes intervencions se centren en petits i mitjans espais públics, la reutilització d'habitatges, blocs o equipaments socials.

- Encara que pugui haver-hi una estratègia, les intervencions no s'inicien amb un pla detallat on s'estableixin els usos, les fases, el pla econòmic, etc. Hi preval una lògica incremental. S'inicien amb petits tests o actuacions i se'n fa una valoració en funció dels resultats, les possibilitats i les necessitats a curt i mitjà termini. Més que planificar s'intervé, es prova i es valora.

- Sobre la temporalitat: ja sigui per la precarietat de recursos, per les amenaces de desallotjament o bé per la mateixa filosofia dels projectes, de vegades aquestes intervencions poden tenir un component temporal. Altres vegades més que temporal és més aviat mòbil o efímer, tant per facilitar-ne el trasllat a altres espais com per adaptar-les als canvis en els usos i processos socials on es desenvolupen.

- No es respon a cap tipus de planificació centralitzada, preval l'autonomia i la descentralització. Normalment les intervencions són impulsades per veïns i activistes, però també és possible el suport de la mateixa Administració, de comerciants o bé d'una combinació de diferents actors.

- Es poden desenvolupar en espais de titularitat pública o privada, l'important no n'és tant la titularitat sinó l'ús. Així, de vegades s'actua en la legalitat, altres en la il·legalitat i algunes en l'al·legalitat o bé amb la permissivitat de les Administracions.

- Preval la lògica *peer to peer*, és a dir la cooperació i l'horitzontalitat entre iguals. Les accions es desenvolupen de forma col·lectiva amb la complicitat activa dels usuaris, no només en el disseny, sinó en el propi procés de (re)construcció de l'espai, elaboració dels seus components i les seves mutacions. Això implica la deconstrucció del paper de l'arquitecte i la seva reconfiguració com a habilitador de processos i contribuïdor de coneixements tècnics que es barregen amb els sabers tècnics d'altres experts i els coneixements situats dels habitants.

Aquestes experiències estan aportant en l'actualitat algunes de les idees més renovadores sobre com actuar sobre la ciutat. D'una banda, poden curtcircuitar, encara que sigui temporalment, el continu cicle de la generació de plusvàlua urbana basada en l'obsolescència urbana, inversió i intervenció continua a la ciutat consolidada. El valor d'ús preval sobre qualsevol altra consideració. De l'altra, qüestionen els processos de planejament vigents i la diferenciació entre aquells que pensen els espais urbans (arquitectes, urbanistes) i els que els utilitzen.

Tanmateix, malgrat la renovació que suposen aquestes pràctiques, alguns autors, com Mayer (2013), es pregunten si aquest tipus de pràctiques d'urbanisme autogestionat són realment transformadores o si són més aviat funcionals a allò que s'ha denominat “urbanisme d'austeritat” (Peck, 2012) en el desenvolupament del neoliberalisme en la crisi. És difícil generalitzar a causa de la seva gran diversitat, segurament el seu potencial transformador dependrà de la seva capacitat de treballar en xarxa i incidir políticament

més enllà dels seus propis espais. D'una manera preliminar, podem apuntar alguns límits que actualment mostren aquestes pràctiques en relació amb algunes problemàtiques que hem apuntat anteriorment. En primer lloc, la majoria es concentren en la ciutat consolidada. Tal com reconeix el mateix Lydon, un dels impulsors de l'urbanisme tàctic, parlant d'EUA: "Theoretically, tactical urbanism can be applied to the arterials, pàrquing lots and cul-de-sac of America. Yet, the best examples are consistently found in compact towns and cities featuring undervalued/underutilized supply of walkable urban fabric" (Lydon, 2012: 3). En aquest sentit, tant la nova LRRRU com aquestes pràctiques autogestionades habitualment es concentren en aquelles àrees que encara poden tenir algun valor des del punt de vista del mercat immobiliari. Què passa aleshores amb aquells territoris dispersos o de baixa densitat on no hi ha un capital social suficient per impulsar aquest tipus d'experiències?

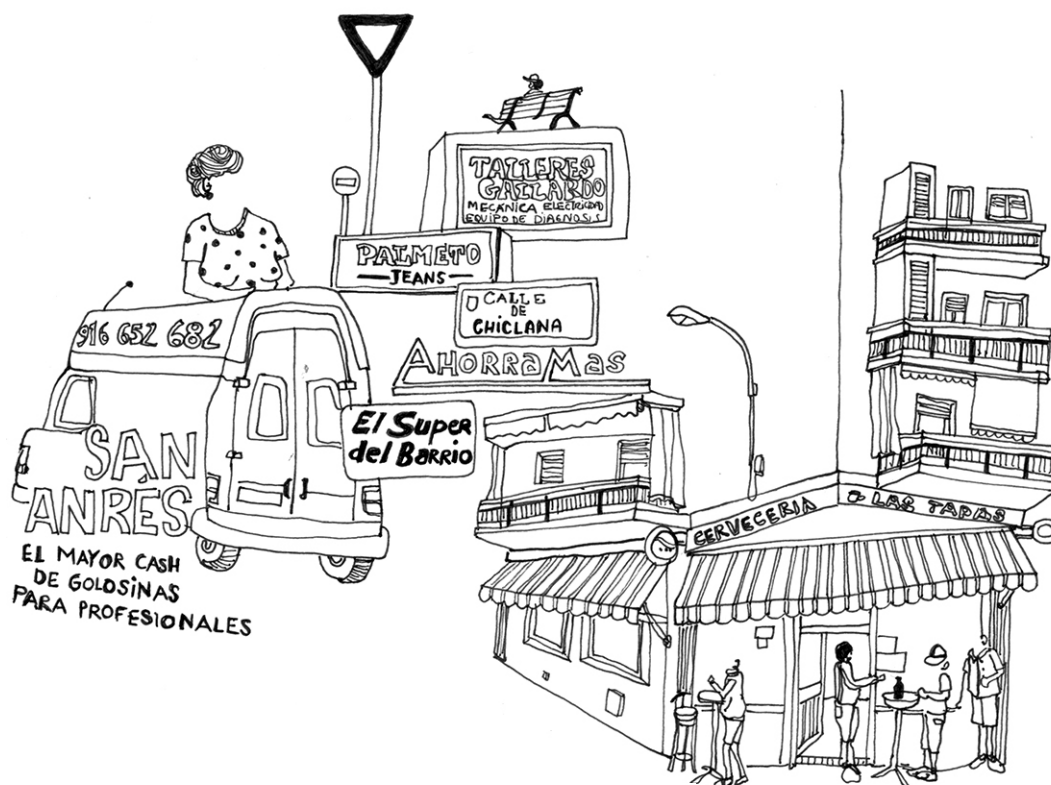
D'altra banda, a causa del seu alt grau de descentralització, els efectes beneficiosos d'aquestes intervencions se circumscriuen per ara en els mateixos espais territorials on es desenvolupen. Com es poden articular mecanismes redistributius de la renda diferencial dels territoris sota aquesta perspectiva? Com renovar el compromís ètic de l'urbanisme per abordar les cada vegada més profundes desigualtats socioterritorials, entre els territoris guanyadors i perdedors de la nova geografia econòmica global?

Finalment, a causa del seu caràcter autònom, aquestes experiències no persegueixen directament canvis institucionals, en el sentit de canvis en les lleis o en les institucions que regulen els usos del sòl, els mecanismes de generació de

plusvàlua i la seva distribució. En aquest sentit, actualment el seu potencial renovador es basa moltes vegades en la seva capacitat de generar conflicte amb unes institucions immobiliàries que defensen la propietat per sobre de la seva funció social o un urbanisme tecnocràtic allunyat de les necessitats dels habitants. Tanmateix, és difícil pensar una sostenibilitat d'aquestes experiències sense una mínima complicitat de les institucions públiques, ja sigui per la passivitat d'aquestes a l'hora de reprimir les experiències o perquè acabin donant-hi algun tipus de suport. Així, queda el dubte de si el seu potencial transformador pot anar més enllà d'elles mateixes si no s'incideix de forma més directa en les estructures, institucions i dinàmiques que possibiliten la producció i reproducció de la ciutat cada vegada més dependent del capitalisme financer.

4. Apunts per a una agenda futura

Al llarg del text hem deixat clar que vivim en un moment clau per a la pràctica de l'urbanisme. La lògica de la plusvàlua, que ha vertebrat el territori i les ciutats durant tots aquests anys, manca avui de possibilitats de reproducció. La resposta a aquesta crisi ha generat una reacció polaritzada. D'una banda, la promoció hiperbòlica de projectes que només tenen sentit en un marc financer global i amb un altíssim cost d'oportunitat per al territori, entès més enllà dels límits administratius. Eurovegas, BCNWorld o altres megaprojectes franquiciats que no tenen res a veure amb estratègies integrals per afrontar canvis estructurals sinó més aviat intentar cremar les últimes branques de l'arbre caigut a costa de la despesa pública. A l'altre extrem s'evidencien pràctiques renovades urbanístiques de microtransformacions, de recuperació temporal d'espais, de disseny col·laboratiu i de gestió de recursos sobrants. Totes amb molt bones intencions i a través d'una mane-

ra renovada de fer ciutat que, tanmateix, no és capaç d'oferir una resposta sòlida, duradora, ni rellevant als problemes socioeconòmics derivats de la crisi. En definitiva, cap de les dues vies no incideix en les problemàtiques que, al nostre entendre, són avui prioritàries en matèria de política urbana i territorial: la degradació i l'abandonament dels centres històrics; la densificació i la millora de l'accessibilitat de les urbanitzacions disperses semibuïdes; la dotació de serveis i la integració dels nous barris construïts durant el boom; la pèrdua de diversitat social als barris més afectats per la crisi; el model de mobilitat; els reptes energètics, entre moltes d'altres.

Volem compartir a tall de conclusió algunes reflexions per obrir el debat sobre la necessitat d'institucionalitzar una pràctica de l'urbanisme com a instrument polític que pugui fer front a les necessitats actuals sense córrer el risc de tornar a caure en les grapes del circuit secundari del capital. No pretenem ser exhaustius en l'exercici. La majoria de les propostes ni tan sols no permeten la seva execució imminent i moltes requereixen canvis legislatius. Tanmateix, considerem aquest un moment oportú per recuperar alguns conceptes oblidats, per rearmar-ne altres d'existents i per donar algunes idees amb la finalitat de revisar la gramàtica de l'urbanisme.

I no podem sinó començar amb la reivindicació de l'ús del concepte de "plusvàlua". Ens sembla alarmanant que un concepte central durant la crítica a l'urbanisme dels anys setanta i vuitanta, també al nostre país, hagi desaparegut del nostre vocabulari i de la nostra consciència política. Com a mostra, el fet que en tota la Llei d'urbanisme de Catalunya (Llei 3/2012) aparegui la paraula "plusvàlua" una sola vegada i sigui per parafrasejar l'article 47 de la CE i remetre a la Llei del sòl (RDL 2/2008). Així doncs, en primer lloc, el que caldria fer és recuperar un concepte clau que serveix per explicar com ha funcionat l'urbanisme en les últimes dècades, tal com hem explicat.

Aquesta voluntat d'empènyer el concepte de la plusvàlua al centre del debat també incumbeix un clamor perquè l'urbanisme i la gestió del sòl siguin indivisibles. Per a això proposem un urbanisme que no legisli només sobre els usos, la urbanització i l'edificació del sòl, sinó que legisli explícitament també sobre el valor d'aquest. Discutim durant hores sobre els paràmetres d'edificabilitat, sobre la integració de teixits, sobre l'impacte en el paisatge, etc., però hem de ser plenament conscients a tota hora que amb això generem variacions sobre el valor del sòl. I amb això, mobilitzem els interessos dels agents urbans. Per contra, de ben poc serveix una política de sòl totalment desvinculada de les polítiques territorials com ha passat a Catalunya amb la promoció de polígons industrials o de les àrees residencials estratègiques, per posar-ne dos exemples. En definitiva, se'ns fa molt difícil diferenciar l'urbanisme de la clàssica tríada "forma, funció i estructura" de l'urbanisme crític preocupat pels efectes derivats dels desajustos entre el valor d'ús i el valor de canvi. La geome-

tria i la producció social han de ser considerades co-constitutius. La forma i la funció urbana, i la seva distribució en el territori, són generadores de riquesa. El que hauria d'encapçalar la llista de prioritats és com redistribuir aquesta riquesa.

Amb això, hem de considerar l'urbanisme com a instrument polític, evidenciant el potencial d'aquest com a eina per al canvi social. Si pensem que l'urbanisme només reproduïx l'estructura social dominant, el convertim en corretja de transmissió del procés d'especulació i de l'explotació de les rendes monopolístiques, que agreuja directament o indirectament la desigualtat social (Harvey, 1977). Trencar amb el caràcter tecnòcrata i absolutista de la pràctica urbanística suposa reafirmar que no solament intervenim "en l'espai" sinó que "produïm aquest espai" (Lefebvre, 1972; 1974). I amb això reivindicar que tota intervenció té uns efectes distribuïts que van més enllà del territori intervingut, afrontant l'espai –el territori– com "una totalitat com a relacionalitat interna" (Harvey, 1977: 322). Un territori que és construït per múltiples relacions en un lloc i temps concret, en el qual qualsevol modificació en una de les esferes molt segurament tindrà repercussions en la resta (Graham i Healey, 1999). Reclamem, doncs, una visió ecològica de la ciutat de caràcter heterogeni (Thrift, 1999) que tingui en compte no solament el balanç dels factors naturals, sinó també dels factors humans, materials i simbòlics; de les presències però també de les absències. Per a això es requereix un canvi epistemològic, una visió ampliada de l'urbanisme i la inclusió i resignificació de disciplines avui marginals en la seva concepció i pràctica hegemònica. Unes disciplines –geografia, sociologia, economia, antropologia, etc.– que s'hauran de reivindicar, no sense abans haver-se renovat, si volen un lloc central en l'urbanisme. Aquestes hauran de superar el victimisme i reclamar posicions centrals del procés de producció de l'espai, fugint de les còmodes posicions en els moments de diagnòsi previs no vinculants i en les crítiques posteriors.

Creure que només estem aplicant normes, lleis i protocols ens converteix en còmplices per inanició d'un sistema que no funciona. Resignificar i reivindicar un caràcter social de l'urbanisme és a les nostres mans i hi és a través d'una pràctica renovada. Per això és tan important que sorgeixin iniciatives com les que hem revisat iniciatives amb noves mirades, amb una epistemologia que no tem el conflicte, que pensa i actua de la mà de les lluites per una nova cultura del territori (Montaner i Muxí, 2013). I ho fa de forma col·laborativa, baixant del pedestal per treballar conjuntament amb els actors implicats, generant acció comunicativa i espais per a la dialèctica, uns espais de negociació que han de canviar segons el context, fugint de protocols i de representacions prefabricades, apostant per marcs de treball situats (Healey, 1997). Però més important que la seva pròpia existència és, segons la nostra opinió, la necessitat d'institucionalitzar aquest canvi per sortir de la precarietat i de la marginalitat sense perdre de vista els motius pels quals emergeix. Apostar per noves gramàtiques en les quals la diferència guanyi la partida a l'absolut, pensant un territori de forma integral i relacional.

BIBLIOGRAFIA

BORJA, JORDI i MUXÍ, ZAIDA (2004) *Urbanismo en el siglo XXI: Bilbao, Madrid, Valencia, Barcelona*, Barcelona: Edicions UPC.

CARPINTERO, O., MARCOS, C., i NAREDO, J.M. (2008) *Patrimonio inmobiliario y balance nacional de la economía española (1995-2007)*. Madrid: FUNCAS.

ESTEBAN, JULI (2006) "La necesaria contención de la dispersión urbana", a Tarroja, Àlex i Camagni, Roberto. *Una nueva cultura del territorio: criterios sociales y ambientales en las políticas de gobierno del territorio*. Barcelona: Diputació de Barcelona. Xarxa de Municipis, núm 4, p: 279-302.

IVAIN, GILLES (2006) *Urbanismo situacionista*. Barcelona, Gustavo Gili.

GRAHAM, S.; HEALEY, P. (1999) "Relational concepts of space and place: issues for planning theory and practice". *European Planning Studies*, 7(5), p: 623-646.

HARVEY, D. R. (1977) *Urbanismo y desigualdad social*. Madrid, Siglo XXI.

HEALEY, PATSY. (1997) *Collaborative planning: shaping places in fragmented societies*, London, Macmillan.

HERCE, MANUEL (2013) *El negocio del territorio: Evolución y perspectivas de la ciudad moderna* Madrid, Alianza Editorial.

IVERSON, KURT (2013) "Cities within the City: Do-it-Yourself Urbanism and the Right to the City". *International Journal of Urban and Regional Research*, 37 (3), pp. 941-56.

JEFFREY HOU (2010) *Insurgent Public Space. Guerrilla Urbanism and the Remaking of the Contemporary Cities*. New York: Routledge.

JIMÉNEZ, F. i VILLORIA, M. (2008) "Percepción social de la corrupción en España", *Encuentro Urbanismo y Corrupción, Facultad de Derecho*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid.

LA VARRA, GIOVANNI (2001) "Post-it City: los otros espacios públicos de la ciudad europea". A Diversos Autors, *Mutaciones*. Ed. Actar-Arc en rev Centre D'Architecture, Barcelona-Bordeaux, p. 424-432.

LEFEBVRE, H. (1976) *Espacio y política. El derecho a la ciudad II*, Barcelona, Península.

LEFEBVRE, H. (1974) *La production de l'espace. Paris*. Paris, Anthropos [trad. cast. *La producción del espacio*, 2013].

LÓPEZ, ISIDRO (2012) "Consensonomics: la ideología económica en la CT", a *CT o la cultura de la transición: crítica a 35 años de cultura española* (VVAA), Madrid, DeBolsillo.

LÓPEZ HERNANDEZ, I. i RODRIGUEZ LÓPEZ (2010) *Fin de Ciclo. Financiarización, territorio y sociedad de propietarios en la onda larga del capitalismo hispano (1959-2010)* Madrid: Traficantes de sueños.

LYDON. MIKE (ed.) (2012) *Tactical Urbanism*, vol. 2. Accessible a <http://issuu.com/streetplanscollaborative/docs/tactical_urbanism_vol_2_final?e=4528751/2585800>.

MAGRINYÀ, F. i HERCE, M. (2007) "Los costes ambientales de la ciudad de baja densidad", a Indovina, F. (coord.). *La ciudad de baja densidad. Lógicas, gestión y contención*. Barcelona: Diputació de Barcelona, p. 243-264.

MARTÍ-COSTA, MARC (2009) "Una verdad incómoda: la participación ciudadana en el planeamiento urbano". *OBJOVI. Observatorio Joven de Vivienda en España*.

PARELLADA, Á. M. (s.d.) "El suelo en la legislación urbanística española". *Boletín CF+S*, (51).

MOLOTCH, HARVEY (1976) "The city as a growth machine: Toward a political economy of place". *American Journal of Sociology*. 309-332.

MUÑOZ, FRANCESC (coord.) (2011) *Estratègies vers la ciutat de baixa densitat: de la contenció a la gestió*. Col. Estudis, Serie Territori 9. Barcelona: Diputació de Barcelona.

NAREDO, J. M. i MONTIEL, A. (2011) *El modelo inmobiliario español y su culminación en el caso valenciano*, Barcelona: Icaria.

NÉMETH JEREMY; LANGHORST, JOERN (2013) "Rethinking urban transformation: Temporary uses for vacant land", *Cities*, maig.

PARLAMENT EUROPEU (2007) "Documento de trabajo sobre la misión de investigación en Madrid, la Comunidad Valenciana y Andalucía del 27 de febrero al 3 de marzo de 2007", Comissió de Peticions, DT/660551ES.doc.

PARLAMENT EUROPEU (2008) "Proyecto de Informe sobre el impacto de la urbanización extensiva en España en los derechos individuales de los ciudadanos europeos, el medio ambiente y la aplicación del Derecho comunitario", Comissió de Peticions, PR/755463ES.doc.

PORTER, L. (2011) "Interface: Informality, the commons and the paradoxes for planning: Concepts and debates for informality and planning", *Planning Theory and Practice*, 12(1), p: 115-120.

SALINGAROS, NIKOS (2010) *P2P Urbanism*. Disponible a <<http://zeta.math.utsa.edu/~yxx833/P2PURBANISM.pdf>> (últim accés 7/10/20130).

THRIFT, N. (1999) "Steps to an ecology of place" a Massey, D. B., Allen, J., & Sarre, P. (Eds.). (1999). *Human geography today*. Cambridge: Polity Press. p: 295-322.

ZOIDO, FLORENCIO et al (2013) *Diccionario de urbanismo: Geografía Geografía urbana y ordenación del territorio*, Madrid: Cátedra.